

УДК 376-056.45

ОБДАРОВАНІ ДІТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Шулигіна Р.А.

У статті розглядається генезис розуміння феномена обдарованості. Представляються підходи багатьох вітчизняних і зарубіжних учених до вивчення даної проблеми. Наголошується на соціальній значущості обдарованих особистостей та необхідності їх всебічного розвитку, починаючи з дошкільного дитинства.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, інтелектуальні здібності, творчі здібності, талант, геніальність.

В статье рассматривается генезис понимания феномена одарённости. Представляются подходы многих отечественных и зарубежных ученых к изучению данной проблемы. Акцентируется внимание на социальной значимости одаренных личностей и необходимости их всестороннего развития, начиная с дошкольного детства.

Ключевые слова: одарённость, одарённые дети, интеллектуальные способности, творческие способности, талант, гениальность.

The author considers the genesis of understanding the phenomenon of giftedness. Various scientific approaches to this problem in our country and abroad are presented. The author emphasizes the social importance of gifted people and the necessity of their all-round development starting from early childhood.

Key words: giftedness, gifted children, intellectual abilities, creative abilities, talent, genius.

---

*Якщо ми знаємо, як зі слабкості виникає сила,
з недоліків – здібності, то ми
тримаємо у своїх руках
ключ до проблеми дитячої обдарованості.
Л.С.Виготський*

Постановка проблеми. Серед найбільш цікавих і загадкових явищ природи дитяча обдарованість традиційно посідає одне з провідних місць. Проблеми її сутнісних характеристик, засобів діагностики, технологій розвитку хвилюють філософів, педагогів, психологів досить тривалий час.

Феномен обдарованості, незважаючи на посилену увагу до нього представників різних галузей наукового знання, все ще залишається мало вивченим та, певною мірою, загадковим явищем.

Незаперечною є думка, що в сучасному світі процвітання будь-якої країни безпосередньо залежить від потенціалу обдарованих членів суспільства, яким надана можливість реалізувати його на користь свого народу. Саме освітня галузь покликана цілеспрямовано розкривати цей потенціал, готуючи кожному особистість до ефективної діяльності з перших років життя. Чим раніше

починається розвиток здібностей і талантів, тим більше шансів на їх оптимальний розвиток, саме тому так важливо виявити обдарованість дітей на ранньому етапі онтогенезу.

Актуальність проблеми обдарованості, її соціальна значущість і необхідність глибокого вивчення окреслили тему даної роботи, **метою** якої є визначення і характеристика феномену дитячої обдарованості та особливостей її прояву на певних етапах розвитку.

Основний виклад теоретичного матеріалу. Зацікавленість природою таланта і геніальності є далеко не новою для історії людства: ще Платон обґрунтував залежність державних успіхів від “селекції” обдарованих індивідів [2, с. 31], а Конфуцій визнав “правильний” освітній вплив на людину, пропонуючи відбирати та інтенсивно розвивати талановитих дітей.

Найвідомішим і найпоширенішим у західній науці є визначення обдарованості, запропоноване відомим німецьким психологом і філософом В. Штерном, який розумів обдарованість як загальну здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги, як загальну здатність

психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя [9, с. 45–57]. Всупереч тому, що цей підхід зазнавав критики ще на початку ХХ ст., на сьогодні він залишається одним із провідних у сучасному трактуванні даної проблеми.

З позицій *функціонального* підходу обдарованість досліджували В.Вундт, Е.Імена, Д.Міллер, Т.Цигон та інші науковці, які досить тривалий час розглядали її як інтелектуальну і виміряли тестами інтелекту.

Становлення *інтегративного* підходу до вивчення проблеми обдарованості тісно пов'язано з іменами Е.Клапареда, В.Штерна та інших.

Особливий інтерес з погляду інтегративного підходу до розробки проблеми обдарованості являє "теорія інтелекту" Дж.Гілфорда. Вона є однією з фундаментальних серед багатьох психолого-педагогічних концепцій (діагностики прогнозування та розвитку обдарованих дітей) у зарубіжній педагогічній теорії та практиці. Розглядаючи інтелект як інтегральну особистісну властивість, Д.Гілфорд не обмежується вузьким уявленням про нього, на відміну від деяких його попередників. Він знаходить спільні фундаментальні риси для численних реальних проявів (факторів) інтелекту і на цій основі класифікує їх. За такого підходу Д.Гілфордом було виокремлено три фундаментальних способи класифікації (вимірювання) основних інтелектуальних факторів. Для першого блоку, названого "операції", це виділення основних видів інтелектуальних процесів у виконуваних операціях і п'яти великих груп інтелектуальних здібностей (факторів): *пізнання, пам'яті, конвергентного та дивергентного мислення, оцінки* [7, с. 2–3].

Неабиякий інтерес викликає концепція обдарованості, розроблена одним із найвідоміших у світі фахівців у сфері навчання обдарованих дітей – Дж.Рензуллі [11, с. 53–92]. На думку вченого, обдарованість є поєднанням трьох характеристик: *інтелектуальних здібностей*, вищих за середні, *креативності* та *наполегливості*, тобто мотивації, орієнтованої на завдання. Його теоретична модель враховує також знання (ерудицію) та сприятливе навколишнє середовище.

Найбільш характерним для цього підходу є варіант концепції обдарованості, запропонований Г.Доманом, лікарем-терапевтом і автором навчальних методик для дітей, який акцентує увагу на шести життєво важливих функціях, що виділяють психоневрологи: рухові навички (ходьба); мовленнєві навички (мовлення); мануальні навички (письмо); візуальні навички (читання та спостереження); слухові навички (прослуховування та розуміння); тактильні навички (відчуття та розуміння). Саме ці функції, як зазначає Г.Доман, є життєвим тестом на недорозвинутість, нормальність, обдарованість; більше того, переваги у виконанні цих функцій майже обов'язково призведуть до переваги в житті [1, с. 41].

Вивченню обдарованості в різних вікових категоріях, зокрема у дошкільному і молодшому шкільному віці присвячені праці відомих сучасних науковців Ш.Амонашвілі, І.Волощука, В.Давидова, В.Дружиніна, Д.Ельконіна, О.Захаренка, Н.Кічук, О.Кульчицької, А.Матюшкіна, В.Моляко, Н.Подьякова, О.Савенкова, В.Шадрикова та ін.

За твердженням психолога Д.Богоявленської, сьогодні не існує універсального, визнаного і

прийнятого вченими єдиного науково обґрунтованого поняття обдарованості: *обдарованість* – це індивідуальні психологічні ресурси особистості, які закладені природою; *обдарованість* – досить складна за своєю природою психологічна якість дитини, де вирішальною є мотивація; *обдарованість* – це комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості й мотивації.

Відтак, *обдарованість* – це високий рівень здібностей людини, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певній галузі діяльності. Розрізняють загальну і спеціальну обдарованість. Загальна розумова обдарованість виявляється в оволодінні усіма видами діяльності, для успішного здійснення яких необхідні певні розумові якості. Спеціальна обдарованість пов'язана з певними видами діяльності, в яких вона найбільше розвивається [8].

Чисельні праці Л.Венгера, Ю.Гільбуха, М.Лейтес, Г.Бурменської присвячені й розгляду поняття – "обдаровані діти", варіантів якого, за даними деяких дослідників, налічується близько ста, і на сьогодні продовжує розвиватися і розширюватися.

Ми поділяємо погляди тих учених, хто вважає, що *обдаровані діти* – це діти, які вирізняються яскравими, відвертими, іноді видатними досягненнями у тому чи іншому виді діяльності (мають загальну або іншу спеціальну обдарованість). Тобто, обдарованість визначається вищими показниками розвитку здібностей дитини, вони випереджають темп розвитку здібностей її однолітків.

Обдарованість як індивідуальна особливість має місце вже при народженні дитини і закладена в якомусь своєрідно більш високому рівні розвитку тієї чи іншої біопсихічної особливості. Під обдарованістю дитини розуміють більш високий рівень її досягнень в якійсь діяльності порівняно з досягненнями інших дітей цього ж віку [5, с. 10]; більш високу, ніж у її ровесників, за інших рівних умов, сприйнятливості до учіння і більш виражені творчі прояви [6, с. 10]; доволі стійкі особливості саме індивідуальних проявів неабиякого інтелекту, що з віком зростає [6, с. 25].

Обдарованість – це одна з таємниць особистості. Коренем слова "обдарованість" є "дар", тому як в українській, російській, так і в англійській ("gift"), італійській ("talento") мовах це поняття має одностороннє трактування – подарунок. Цим ніби підкреслюють, що людина володіє чимось таким, що нею не здобуто, а подаровано від народження. Але цей дар не тільки для дитини, а й над відповідальність для оточуючих, насамперед сім'ї, педагогів.

За даними американського психолога М.Карне, в дошкільному віці виявляється 3–5% обдарованих дітей. Звичайно, що їх більше, але за неправильного навчання та виховання здібності дітей згасають. Тому часто ті, кого в ранньому дитинстві вважали "вундеркіндами" з віком стають звичайними прагматичними людьми і нічого оригінального не створюють.

Більшість сучасних дослідників (В.Дружинін, О.Маклаков, Л.Слободянюк, В.Чудновський, В.Юркевич та ін.) схиляються до думки, що основою обдарованості є *здібності* – це сукупність індивідуально-психологічних особливостей, які є умовою успішного, високоякісного виконання людиною певної діяльності і зумовлюють різницю в динаміці володіння потрібними для неї знаннями, вміннями і навичками.

Ступенями розвитку здібностей є обдарованість, талант і геніальність. Якщо *геніальність* – це доля не багатьох, то здібностями до певних видів діяльності й здатністю до творчості може і повинен оволодіти кожний. У зв'язку з цим видатний психолог А. Маслоу говорив: “Якщо ви навмисно збираєтеся стати менш значною особистістю, ніж дозволяють ваші здібності, я попереджаю, що ви будете глибоко нещасні все життя” [3, с. 124].

Кожна особистість є унікальною, а обдарована особистість є не тільки унікальною, але й надзвичайно своєрідною у виникненні й розвитку, тому вона вимагає особливого підходу. Обдарована дитина вирізняється з-поміж інших не вродженими задатками, а тим, що вони стають “локомотивом” для розвитку обдарованості. Для такої дитини примітивні пояснення на заняттях і повернення назад до вже відомого – це шлях до регресії: якщо вона втратить інтерес і мотивацію до всього нового, перестане шукати і заглиблюватися, її здібності не розвиватимуться. Такі діти виявляються вже у дошкільному віці.

Характерними ознаками обдарованих дітей дошкільного і молодшого шкільного віку проявляються в реальній діяльності й можуть бути виявлені на рівні спостереження за його діяльністю. Ознаки явної обдарованості зафіксовані в її визначенні й пов'язані з високим рівнем виконання певної діяльності, зокрема: висока пізнавальна діяльність і розвинутий інтелект, що виходить за межі вікових особливостей; великий словниковий запас; блискуча пам'ять; багата фантазія; творчість; ініціативність; винахідливість; спостережливості; емоційна безпосередність; розвинуте почуття гумору; гостра реакція на несправедливість; високий енергетичний рівень; чітка моторна координація; фізична стабільність; прагнення бути в компанії старших дітей і дорослих тощо.

Разом з тим обдарованість дитини варто розглядати в єдності категорій “можу” і “хочу”, тому її ознаки охоплюють два аспекти: інструментальний і мотиваційний. Інструментальний характеризує способи його діяльності, а мотиваційний – ставлення дитини до тієї чи іншої сторони дійсності, а також до власної діяльності.

Історії відомо чимало ранніх, яскравих проявів обдарованості. В.-А. Моцарт, наприклад, не навчившись писати, вже складав музику. В чотири роки він створив декілька скрипкових концертів, у шість – писав серйозні твори, з якими (разом з батьком і сестрою) гастролював різними країнами світу, в чотирнадцять, на замовлення міланського театру – написав оперу. Ф. Мендельсон почав складати музичні твори в дев'ятирічному віці, Г.-Ф. Гендель – в одинадцятирічному. Видатний художник Карл Брюлов вступив до академії мистецтв у дев'ять років. Т. Едісон свої перші відкриття зробив у підлітковому віці.

Однак багатьох талановитих людей у дитинстві й у юнацтві вважали далеко не обдарованими. Про Ч. Дарвіна ходили анекдоти, як про нетямущого хлопця. Творець періодичної системи Д. Менделєєв кілька разів складав вступні іспити до університету, і щоразу “провалював” хімію. Г.-В.-Ф. Гегелю у відоцтві про закінчення університету написали, що він молодий чоловік з тверезими судженнями, але зовсім не відзначається красномовністю, і в філософії ніяк себе не виявив. Образливий, маленький на зріст

і плаксивий І. Ньютон у школі й у коледжі вважався невстигаючим. Геніальний А. Ейнштейн навчився говорити дуже пізно, і у дев'ять років його мова була досить повільною. Його виключили з Мюнхенської гімназії за неуспішність, і на запитання батька, яка професія підійшла б Альберту, директор гімназії відповів, що це несуттєво, чим він буде займатися, оскільки ні в чому не доб'ється успіху.

Процес виявлення категорії “обдарованих” дітей досить складний, оскільки на даний час ще не розроблений єдиний діагностуючий інструментарій для їх виявлення. Проте для здійснення цього процесу досить широко використовуються стандартні діагностичні методи, зокрема:

– для вимірювання інтелекту (рівень когнітивного і мовленнєвого розвитку дитини): шкала інтелекту Станфорд-Біне (вимірювання розумових здібностей як у дітей, починаючи з дворічного віку, так і у дорослих); Векслерівська шкала інтелекту для дошкільників і молодших школярів (WPPSI); тест Слоссона для вимірювання інтелекту дітей і дорослих (SIT); Колумбійська шкала розумової зрілості (CMMS); малюнковий тест на інтелект (Fench); тест призначений для вимірювання загальних розумових здібностей дітей від 3-х до 8 років; Національний тест готовності до школи (MRT); тест є нормативно-орієнтованим комплексом тестів для визначення готовності дітей дошкільного віку до вступу у школу; Станфордський тест досягнень для дітей початкової школи; тест загальної підготовленості (K. Most, 1971); шкала дитячих здібностей Маккарті, призначена для тестування дітей у віці від двох із половиною до восьми з половиною років; тест когнітивних здібностей, розроблений Р. Торндайком і Е. Хаген, дає можливість оцінити вербальний і невербальний інтелект; невербальний тест “Прогресивні матриці Дж. Равена”; тест “Структура інтелекту Р. Амтхауера” (1953, 1973); “Шкільний тест розумового розвитку” (ШТПР), розроблений групою авторів під керівництвом К. Гуревича 1987 року; “Тести інтелектуальних здібностей Р. Кеттела”; тести Г. Айзенка тощо [4];

– для вимірювання креативності (рівень творчості): тести креативності для дітей Дж. Гілфорда (оцінювання дивергентного мислення); “Міннесотські тести творчого мислення” Е. Торренса (МТТМ), призначений для оцінювання творчих здібностей дітей у віці від п'яти років і більше (містить завдання “Створення картин”, “Доповнення малюнків” і “Доповнення ліній”); тести Е. Торренса на вербальне творче мислення (“Запитай і згадайся”, “Удосконалювання продуктів”, “Незвичайне використання”, “Незвичайні запитання”, “Просто запропонуй”); тест С. Рима (групове оцінювання виявлення таланту, творчих здібностей у категоріях “допитливість”, “незалежність”, “наполегливість”, “гнучкість”, “широта інтересів”, а також “схильність до ризику” і “почуття гумору”); тест Т. Рукі (виявлення самоспрямованості, гнучкості, оригінальності, швидкості і точності мислення); тест Р. Хофнера і Ю. Хемменвей (вимірювання креативного потенціалу, оригінальності, гнучкості, швидкості й точності мислення за допомогою субтестів: “Написання слів”, “Декорація в картинках” та ін.);

– для вимірювання основних рухових навичок (рівень психомоторики): тест Б. Пурдье (перцептивно-руховий розвиток); тест О. Коннора (вправність пальців); тест

А.Стромберга (вправність, спритність); Міннесотський тест (швидкість маніпулювання); тест Крауфорда (вправність маніпулювання з дрібними предметами); тест К.Беррі (рухово-зорова координація); тест Д.Арнхейма та У.Сінклера (оцінювання основних рухових навичок для дітей від чотирьох до дванадцяти років: координація роботи очей і рук, контроль або регулювання рухів різної амплітуди);

– для вимірювання соціальної зрілості (соціальної компетентності): Каліфорнійська шкала соціальної компетентності дошкільників (Levine – Elzey); тест призначений для оцінки рівня соціальної компетентності у дітей дошкільного віку (2–6 років); Вайнлендська шкала соціальної зрілості (Doll).

Починати виявлення обдарованих дітей варто з опитування батьків, використовуючи результати їх спостереження за власною дитиною. В ході практичних досліджень необхідно враховувати, що виявлення обдарованих дітей – це достатньо тривалий процес, оскільки пов'язаний з динамікою їх особистісного розвитку. Жодна одноразова процедура діагностування недостатньо ефективна і не може продемонструвати повну картину обдарованості кожної конкретної дитини.

Зміст роботи з розвитку обдарованих дітей має бути спрямована на досягнення таких цілей:

– розвиток здібностей знаходити нові шляхи для рішень; – сміливість у прийнятті рішень;

– всебічний розвиток дитини з урахуванням його інтересів (емоційний, естетичний, пізнавальний тощо);

– дослідницька діяльність дітей (досліди, пошук інформації в літературі, залучення фахівців вузької галузі знань);

– навчання рефлексії здійсненої самостійно роботи;

– навчання конструктивній поведінці, включаючи заняття з релаксації;

– психологічний “лікбез” усіх учасників виховного процесу;

– організація спільної роботи педагогів-вихователів і батьків.

Сьогодні вже є очевидним, що обдаровані діти вимагають до себе посиленої уваги, специфічних форм і методів розвитку їхніх потенційних можливостей, тому вони потребують допомоги фахівців, які володіють спеціальними знаннями й навичками у сфері роботи з такими дітьми. Саме особистість педагога є одним із вирішальних факторів будь-якого

навчання, виховання та розвитку дитини. Не є винятком і взаємодія педагога з обдарованими дітьми, організовуючи яку, необхідно спиратися на такі принципи, як-от: формування взаємодії на основі творчої співпраці (сприяє розвитку комунікативних якостей); організації навчання на основі особистісної зацікавленості дитини, урахуванні її інтересів, здібностей, уподобань (сприяє формуванню пізнавальної активності); подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога і дитини, самостійній роботі (сприяє вихованню наполегливості, дисциплінованості); вільного вибору форм, напрямів, методів діяльності (сприяє розвитку творчого мислення, прагнення самостійно вирішувати складні завдання); розвитку системного, інтуїтивного мислення (дисциплінує розум, формує творче мислення); гуманістичного, суб'єктивного підходу до виховання (передбачає абсолютне визнання гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок); створення нового розвиваючого середовища (передбачає тісну співпрацю педагогів, батьків та інших учасників педагогічного процесу).

В роботі з обдарованими дітьми стосовно діагностики здібностей, створення умов для проведення змістовної розвивальної системи навчання і виховання, надання рекомендацій для всіх учасників педагогічного процесу основну роль виконують педагоги. Вони покликані розвинути і поглибити творчі здібності кожної дитини, максимально сприяти розвитку творчого потенціалу кожної особистості [10].

Висновки і перспективи подальшого вивчення проблеми. На завершення можна констатувати, що обдарованість за своїм характером є багатомірним явищем. Для спеціаліста-практика це можливість і разом з тим необхідність більш глибоко подивитися на своєрідність обдарованості кожної дитини, на можливості розкриття її природного дарування. Важливо, щоб таких дітей з раннього дитинства оточували люди, які розуміють природу даного феномену.

На сьогодні це питання фактично залишається відкритим і перспективним для подальших досліджень у різних напрямках, оскільки на даному етапі розвитку психолого-педагогічної науки науковці в основному вивчають феноменологію дитячої обдарованості, з'ясовують її структурні компоненти, відбирають адекватні методи діагностики і створюють індивідуальні програми розвитку обдарованості в дитячому віці.

Література

1. Доман Г. Гармоничное развитие ребенка : монография / Г. Доман. – М. : Аквариум, 1996. – 448 с.
2. Загарницька І. І. Педагог для обдарованої дитини: завдання і суперечності професійної підготовки (з досвіду Інституту розвитку дитини НПУ імені М.П.Драгоманова) / І. І. Загарницька // Вісник ІРД. Серія “Філософія, педагогіка, психологія” : збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 21. – С. 30–31.
3. Маслоу Абрахам. Психология бытия / А. Маслоу ; пер. с англ. – М. : Рефл-бук. Ваклер, 1997. – 304 с. – Бібліогр. : с. 268–282.
4. Методичні основи діагностики інтелектуальної обдарованості : монографія / В. У. Кузьменко, В. П. Тименко, О. В. Яковина. – К. : Інформаційні системи, 2009. – 104 с.
5. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика : збірник наукових праць / І. С. Волощук (гол. ред.) та ін. – К. : Інформаційні системи, 2011. – Вип. 5. – 352 с.

6. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. – М. : Академия, 1996. – 416 с.
7. Савенков А. И. Совершенные концепции одаренности / А. И. Савенков // Обдарована дитина. – 2001. – № 6. – С. 2–10.
8. Терещенко Л. Психологічні особливості виховання обдарованих дошкільників / Л. Терещенко. – Режим доступу:
<http://www.nbuiv.gov.ua>. – Назва з екрана.
9. Штерн В. Розумова обдарованість: Психологічні методи випробування розумової обдарованості в їх застосуванні до дітей шкільного віку / В. Штерн ; пер. з нім. А. П. Болтунова ; під ред. В. А. Мукова. – СПб. : СОЮЗ, 2006. – С. 45–57.
10. Указ Президента України № 927/2010 “Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді” – Режим доступу:
<http://www.president.gov.ua>. – Назва з екрана.
11. Renzulli J. S. The three-ring conception of giftedness: a development model for creative productivity / R. J. Sternberg, J. E. Davidson (red.) Conception of giftedness. – Cambridge University Press, 1986. – P. 53–92.